

פרשת בלק: האם מותר ללכת להצגה של קוסם

בס"ד

פתיחה

בפרשת השבוע מספרת התורה (כב, ז) שבלק בן ציפור שלח את זקני מדיין וזקני מואב וקסמים בידיהם לבלעם, כדי לשכנעו שיקלל את עם ישראל (ולמרות שהמדרש אומר (רבה פרשה כ, יח) 'שבלק היה בעל קסמים ובעל נחש יותר מבלעם', אפשר שבלעם מקלל טוב יותר, ולכן בלק העדיף לשלוח אותו). נחלקו הראשונים מהם הקסמים שהביאו בידיהם:

א. **רש"י** פירש, שהזקנים הביאו את הכלים עמהם עושים קסמים, כדי שבלעם לא יתחמק מלבוא בטענה שאין לו את כלי הקסמים.
ב. **האבן עזרא** פירש, שהראו לבלעם את יכולת קסמיהם, כדי שלא יוכל יתחמק מהם בטענה שאין השעה מתאימה לקלל את עם ישראל. ג. **הרב שמואל הנגיד הספרדי** (אבן עזרא שם), פירש שהביאו לבלעם תשלום בעבור קסמיו, ובלשון האבן עזרא:

"וקסמים בידם: אמר רבי שמואל הנגיד הספרדי ז"ל, שטעמו ודמי הקסמים, וראייתו מ'בידם'. ולא אמר כלום, רק הוא כמשמעו. וספר הכתוב ששלח אל קוסם קוסמים כמוהו. ועוד, שלא יוכל להתעכב לומר לא אמצא יום נבחר, ושעה נבחרת ללכת ולקוב, כי הם אנשי אומנותו. והעד: שפירושו כאשר הוא, שאמר הכתוב בימינו היה הקסם."

בעקבות העיסוק בקסמים בפרשה, נעסוק השבוע במספר שאלות הנוגעות להלכות כישוף וקסמים. נראה את מחלוקת הראשונים בשאלה מהו הכישוף שאסרה התורה, מדוע אותו כישוף נאסר, ואת מחלוקת האחרונים האם מותר ללכת להצגה של קוסם המשתמש בזריזות ידיים בלבד.

עשיית קסמים

האם מותר לעשות קסמים? הגמרא במסכת סנהדרין (זו ע"ב) מחלקת בין שלושה סוגים של קסם: א. העושה כישוף ממש - דינו בסקילה. ב. האוחז את העיניים - עובר על איסור דרבנן. ג. המשתמש בספר יצירה - אינו עובר על איסור כלל, כי כפי שביאר **רש"י** (ד"ה עסקי), בניגוד לכשפים שחיצוניים ליהדות ומנוגדים לה, הכוחות בספר יצירה הם כוחות שהקב"ה נתן, ובלשון הגמרא:

"אמר אביי: הלכות כשפים כמו הלכות שבת, יש מהן בסקילה, ויש מהן פטור אבל אסור, ויש מהן מותר לכתחלה. העושה מעשה - בסקילה, האוחז את העיניים - פטור אבל אסור, מותר לכתחלה - כדבר חנינא ורב אושעיא. כל מעלי שבתא הוו עסקי בהלכות יצירה, ומיברי להו עיגלא תילתא ואכלי ליה (= כל ערב שבת היו עוסקים בספר 'יצירה', בוראים עגל ואוכלים אותו)."

כדברי הגמרא פסקו להלכה **הסמ"ג** (לא תעשה נה) ו**הרמב"ם** (לא תעשה לד), אם כי לא ציינו בדבריהם את ההיתר להשתמש בספר יצירה. **השולחן ערוך** (יו"ד קעט, א) הזכיר היתר זה, אך **בבאר היטב** (שם, יא) הביא בשם **הלבוש**, שדבר זה דורש קדושה וטהרה מיוחדת (שמשום מה) לא נמצאות בדור הזה, וכך הדעה המקובלת ביחס לשימוש בקבלה מעשית.

טעם האיסור

מדוע נאסרו מעשי כשפים? נחלקו בכך הרמב"ם והרמב"ן, מחלוקת שכפי שנראה בהמשך, משפיעה על השאלה האם מותר ללכת להצגה של קוסם בזמן הזה:

א. **הרמב"ם** במורה נבוכים (ג, כט) ובהלכות עבודה זרה (יא, טז) כתב, שלמעשה אין ממש בכשפים ובקסמים, ולא ראוי לישראל שהם חכמים להימשך אחריהם ולחשוב שיש תועלת בהם. הסיבה שבכל זאת נאסר השימוש בהם, שעובדי הכוכבים היו משתמשים בהם במהלכי טקסי עבודה זרה כדי להלהיב ולשכנע את הקהל, ויש להתרחק מכל סממן של עבודה זרה.

ב. **הרמב"ן** (דברים יח, ט) חלק על הרמב"ם, וכמו רוב הראשונים סבר שיש בכשפים אמת מסוימת. למרות שיש בהם אמת סבר שאסור להשתמש בהם, מכיוון שהקב"ה ייעד לעם ישראל מעלה גדולה יותר - להסתמך על נביא שצודק בכל דבריו, ולא בכשפים שלעיתים צודקים ולעיתים טועים.

קוסם בימינו

בעקבות מחלוקת הרמב"ם והרמב"ן, נחלקו האחרונים האם מותר ללכת לקוסם בזמן הזה:

א. **הב"ח** (יו"ד, קעט) צעד בעקבות הרמב"ם, שכאשר התורה אסרה את הכישוף אסרה אותו למרות שאין בו ממש. משום כך, כאשר הגמרא שראינו לעיל כותבת שהעושה מעשה כשפים מיתתו בסקילה, כוונתה לקסמים המתרחשים באמצעות זריזות ידיים, ולא במעשים מעבר לטבע שכלל לא קיימים.

כדברי הב"ח פסקו להלכה אחרונים רבים, ובניהם **הש"ך** (יו"ד קעט, יז) ו**הרב וואזנר** (שבט הלוי ה, קכט). עוד הוסיף **הרב עובדיה**, (יביע אומר יו"ד ה, יד) שאין להתיר קוסם באירועי משמחים על בסיס דברי הרמ"א (או"ח תרצו) שהתיר בפורים לאשה ללבוש לבוש גבר ולהפך, כיוון שרוב האחרונים דחו את דבריו, ובלשון **החכמת אדם** (כלל פט, ו):

"איזהו מעונן? הוא מין התחבולה, עד שתדמה לאנשים שיעשה עניינים שאין אמיתות בהם. יקחו חבל וישימו אותה בבגדיהם ויוציאו נחש, וישליך טבעת לאוויר ויוציאו מפי אדם העומד לפניו. ומזה תראה שאותן הבדחנים שעושין כדברים אלו בחתונות עוברים בלאו, ולכן מי שבידו למחות צריך למחות וכל שכן שאסור להסתכל ולראותם".

ב. **הרדב"ז** (אלף, תרצה), **הרב שטרנבוך** (תשובות והנהגות א, תנה) ו**הרב אשר וייס** (שיעור) צידדו בדעת הרמב"ן, שכפי שראינו לעיל חלק על הרמב"ם וטען, שאכן יש במציאות מעשי כשפים, והם אלו שנאסרו. משום כך, אין איסור להיות בהצגה של קוסם המשתמש

¹ כיצד יישבו את הרמב"ם הכותב (עבודת כוכבים יא, טו) שהאוחז את העיניים עובר על איסור דרבנן בלבד? הם טענו שיש לחלק בין שני סוגי קסמים: א. כאשר הרמב"ם פסק שהקוסם לוקה מדאורייתא, הוא מדבר על קוסם שמשתמש בזריזות ידיים. ב. כאשר הרמב"ם שהאוחז את העיניים עובר על איסור דרבנן, מדובר על קוסם שמעין 'פוגע' בעיני הצופים ומבלבל אותם.

בזריזות ידיים בלבד - וכן נראה שנוהגים בפועל רוב הציבור. כמו כן על בסיס אותה הנחת יסוד נקט **הנחלת שבעה** (סי' טו), שבזמן הזה כדי לעזור למישהו מבחינה פסיכולוגית, מותר אפילו לדעת הרמב"ן להפנותו למכשף הטוען שעושה מעשה כשפים ממש, כיוון שסבר שהאיסור נהג רק כאשר היו כשפים ממש בעולם, ולא בזמן הזה שנחלשו הכוחות הרוחניים.

ג. **הרב משה פיינשטיין** (אגרות משה יו"ד ד, יג) צעד בשיטת ביניים. **מצד אחד** פסק שלכתחילה לא היה הולך לאירוע שיש בו קוסם, מכיוון שכפי שראינו לעיל לא מעט פוסקים סוברים שיש בכך איסור דאורייתא. **מצד שני**, אם הוא היה נקלע לאירוע כזה, וברור מכל וכל שהקוסם משתמש רק באחיזת ידיים, נקט שניתן להישאר ולסמוך על המתירים.

גניבת דעת

למרות שכאמור חלק מהפוסקים התירו ללכת להצגה של קוסם, יש שסברו שישנה בעיה נוספת, גניבת דעת הקהל. הגמרא במסכת חולין (צד ע"א) כותבת שאסור לרמות אדם ולגנוב את דעתו, לדוגמא, אסור למארח להראות לאורחו כאילו פותח בקבוק יין יקר בשבילו (כאשר אינו מתכוון לעשות כך), מכיוון שבעקבות כך האורח מחזיק טובה למארח בחינם.

א. הוא הדין טוען **הרב שטרנבוך** (שם) ביחס לקסמים, כאשר הקהל חושב שמדובר בכישוף ממש, הקוסם גונב את דעתו. משום כך כתב, שאמנם מותר לעשות קסמים שמקורם בזריזות ידיים, אבל רק בתנאי שהקוסם יודיע לפני ההופעה לקהל שמדובר בזריזות ידיים בלבד, ואף יש לתלות פתק שמודיע על כך, ובלשון:

"ולדינא נראה שבודאי איסור גמור כשלא מכירים אבל אם מודיע מפורש שאין זה כישוף רק חכמה שכל אחד יכול ללמוד מותר, אבל חוששני שמא יראו האחיזת עינים ולא ישמעו מה שמפרש שאין זה כישוף, ולכן נראה להחמיר ואין היתר אלא שתולה פיתקא גלוי ומפורסם בלשון המדוברת 'אין זה בכישוף רק חכמה לבד' ואז נראה שאין איסור."

ב. **הרב מאזוז** (באתר של ישיבת 'סא רחמים') הלך צעד נוסף ופסק, שלא זו בלבד שעל הקוסם לומר להקל שאין במעשיו כישוף, אלא הוא גם צריך להראות לקהל איך לפחות קסם אחד עובד, כדי שישתכנעו שלא מדובר בכישוף. מכל מקום כוונת שניהם שיש לוודא שאכן הקהל מבין שמדובר בזריזות ידיים בלבד.

לכאורה היה מקום לומר שבזמנינו אין חשש, וכל הצופים יודעים שאין ממש קסם, ומשום כך אין צורך להודיע לקהל שמדובר בזריזות ידיים. אמנם למעשה נראה, שגם בזמנינו יש לא מעט שסוברים שמדובר בקסם ממש. לפני מספר שנים היה בארץ קוסם שטען שיש לו כוחות על טבעיים והוא יכול לכופף כפיות בכוח המחשבה, ורבים האמינו שמדובר בכוחות ממש.

היחס לאסטרולוגיה

כפי שראינו במקום אחר (בלק שנה ב') המחלוקת בין הרמב"ם לרמב"ן האם יש מציאות של כשפים וכוחות על טבעיים, מקבילה למחלוקתם האם יש מזל לישראל. הגמרא במסכת פסחים (ק"ג ע"ב) כותבת, שאסור ללכת לשאול 'בכלדיים', דהיינו החוזים בכוכבים או בעלי האוב, משום שנאמר בתורה תמים תהיה עם ה' א-להיך. נחלקו הרמב"ם והרמב"ן כיצד לפרש את דברי הגמרא:

א. **הרמב"ם** (עבודה זרה שם) סבר, שלמרות שהגמרא כותבת שטעם האיסור הוא "תמים תהיה עם ה' א-להיך", אין הדברים כך, אלא האיסור נלמד מהפסוק "לא תענונו ולא תנחשו". ההבדל בין הפסוקים, שבעוד שמהפסוק 'תמים תהיה' משמע שיש אמת במעשים אלו אלא שהם נאסרו, מהפסוק לא תנחשו עולה שדברים אלו הבלים גמורים, ובלשון הרמב"ם:

"ודברים האלו כולן דברי שקר וכזב הן והם שהטעו בהן עובדי כוכבים הקדמונים לגויי הארצות כדי שינהגו אחריהן, ואין ראוי לישראל שהם חכמים מחוכמים להמשך בהבלים אלו ולא להעלות על לב שיש תועלת בהן, שנאמר כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל, ונאמר כי הגוים האלה אשר אתה יורש אותם אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו ואתה לא כן."

כיצד יפרש את דברי הגמרא במסכת שבת (ק"ט ע"א) הכותבת, שאדם שנולד במזל מאדים, סיכוי טוב שטבעו יהיה של שופך דמים, ומגמרות נוספות שיש מזל לישראל? ייתכן שסיבור שגמרות אלו לא נפסקו להלכה. או כדברי המאירי שפירש, שחלק מהחכמים התקשו, כיצד ייתכן שיש אדם צדיק הסובל בעולם אם הכל במשפט מאת האלוקים?! לכן בלית ברירה אמרו, שככל הנראה יש דברים שנקבעים מראש, אבל למעשה גם הם לא באמת סוברים כך ורק נדחקו לשיטה זו, ובלשון הרמב"ם:

ב. **הרמב"ן** (שו"ת הרשב"א המיוחסות, סי' רפג) חלק וסבר, שכוונת הגמרא כפשוטה, וההולך למכשפים ולרואים בכוכבים עובר על האיסור "תמים תהיה". כפי שמדגיש הרמב"ן בדבריו, הבעיה היא לא ההליכה אחרי דברי הבל, שהרי שלשיתנו יש אמת במזלות ובכוכבים. הבעיה שלא סומכים על הקב"ה, שיעשה את הנכון בעיניו למרות המזלות.

הסתמכות בדיעבד

נפקא מינה למעשה בין השיטות תהיה, האם יש טעם לסמוך בדיעבד על המזל. בעוד שלדעת הרמב"ם גם היודע מה המזל אומר אין טעם ללכת אחריו, לדעת הרמב"ן (שו"ת רפג) על אף שלכתחילה אסור לדרוש במזל, במקרה בו בטעות יודעים מה דעת המזל אפשר ללכת אחריו, שהרי גם אם המזל אינו צודק לגמרי יש בו אמת.

השולחן ערוך נקט כהבנת הרמב"ן, ויש לכך מספר השלכות: א. ביורה דעה (קעט, א) נקט, שהאיסור ללכת לרואים בכוכבים מקורו מהפסוק "תמים תהיה" וכהבנת הרמב"ן. כמו כן פסק הרמ"א (שם, ב), שהזמן הטוב ביותר לשאת נשים הוא כשהירח במילואו, כיוון שבתקופה זו יש מזל לישראל. ב. באורח חיים (או"ח תקנא, א) פסק את דברי הגמרא בתענית (כט ע"ב) הכותבת, שבחודש אדר מזלו של ישראל גובר, ולכן יהודי שיש לו משפט עם נוכרי עדיף שיקיים אותו באדר.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שעוד אנשים יקראו?...